

Finansal Kriz ve Gıda Ürünleri Fiyatları

A. Halis Akder*

GİRİŞ

Finans krizi tarım sektörünü değişik aşamalarda değişik yönde etkiliyor. 2008'in yaz aylarında fiyatlar hızla yükselmişti.¹ Birçok ülkede ayaklanmalara neden olan "küresel gıda krizinden" söz ediliyordu.² OECD, FAO gibi uluslararası kuruluşlar fiyat artışlarını izlemeye almış, hazırladıkları raporları, ileri dönük tahminlerini yayınlamıştı. Pirinç fiyatlarındaki ani sıçramayla konu Türkiye'nin de gündemine oturmuştu. O aşamada finansal kriz, tarımı piyasaya giren yeni spekülörleriyle etkilemişti. Daha doğrusu tarım ürünleri fiyatları başka birçok nedenle yükselirken Amerika'daki konut piyasasından kaçan sıcak para emtia piyasalarına bu arada gıda sektörüne de üşüşmüş, fiyatların daha da yükselmesine, daha da yükselen fiyatlar daha büyük spekülatif kontrat alımlarına neden olmuştu. Sonunda balon patlayınca, nakit gereksinimi nedeniyle hızla elden çıkarılmaya çalışılan gıda malı kontratları, fiyatların süratle düşmesine neden oldu. 2008 hasatının iyi olması da süreci aynı, düşüş yönünde etkiledi. Bu yazının amacı tarım ürünleri fiyatlarını etkileyen faktörlerin finansal krizle etkileşimini irdeleyerek, "gıda fiyatları yeni düşük düzeylerinde kalıcı olabilir mi?" sorusuna cevap aramak.

YÜKSELEN VE DÜŞEN FİYATLAR

Önce şu yükselen, düşen fiyatlara açıklık getirmekte yarar olabilir. Hangi fiyatlar yükseliyor, düşüyor? Söz konusu olan tarımsal emtia borsalarındaki fiyatlar, hatta büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Chicago Emtia Borsasındaki vadeli işlemler ya da spot piyasalardaki fiyatlar. Bu fiyatlar diğer ülkelerin borsaları ve dış ticaretinde yol gösterici olarak dikkate alınıyor, kabul görüyor. Ancak bunun dışında bir

* *Prof. Dr.*

1 Bu yazı aynı yazarın Asomedy (2008 Haziran-Temmuz) dergisinde yayınlanan "Pahalı Tarım" adlı dosya-yazısından büyük ölçüde yararlanılarak kaleme alınmıştır.

2 2 Örneğin, bakınız "J. Diouf: The Global Food Crisis and Beyond", **Uluslararası Ekonomik Sorunlar**, Sayı:1, Yıl:8, Kasım 2008, s.7-13.

ülkenin iç piyasasında fiyatlarının yükselmesi ya da düşüşü, nasıl etkilendiği o ülkede uygulanan çeşitli politikalara bağlıdır. Türkiye fiyat artışlarını en geç hisseden ülkeler arasındaydı, çünkü iç piyasada uyguladığı politikalar sonucu fiyatlar zaten çok yüksekti. Örneğin, Avrupa Birliğindeki temel tarım ürünü fiyatlarından daha yüksekti. Şimdilik fiyat düşüşleri bazı ürünlerde daha belirgin. Ancak fiyatları hala yüksek seyreden ülkeler, ürünler de var.

FİYATLAR NEDEN ARTIYORDU? NEDEN DÜŞÜYOR?

Çeşitli raporlar tarım fiyatlarının hangi nedenlerden arttığı konusunda hemfikirlerdi. IFPRI'nin (International Food Policy Research Institute) sıralaması şöyleydi: (1) Gelir ve Talep artışı (talep yapısındaki değişim) (2) Biyoyakıtlar (enerji fiyatları) (3) Verim artışı ve teknoloji geliştirme konusunda yatırım eksikliği (4) Dış ticaret politikaları ve düşük stoklar (5) Üretim şokları (iklim değişikliği) (6) Yüksek girdi ve taşıma maliyetleri (enerji fiyatları), (7) Nüfus artışı. Etki şiddetinin birinciden yedinciye doğru azaldığı düşünülmüştü.

İlk iki ve yedinci neden konunun talep, diğerleri arz yanına ilişkin. Talebin en önemli kısmının gelişmekte olan ülkelerin özellikle Çin ve Hindistan'da gözlemlenen yüksek büyümeden doğan artan gelir etkisinden ve enerji fiyatlarının çok yükselmesi sonucu biyoyakıt üretiminin petrolü ikame etkisinden kaynaklandığı ileri sürülmüş, bir Dünya Bankası uzmanı talebin (ilk iki neden), fiyat artışlarının yüzde altmışbeşini açıkladığını ileri sürdü (Mitchell 2008). IFPRI'nin bir model çalışmasıyla da tahıl fiyat artışlarının yüzde otuzunun biyoyakıt üretimi nedeniyle ortaya çıktığı hesaplanmıştı. IMF uzmanları da fiyat artışlarında biyoyakıtların yüksek payına işaret ediyorlardı (Johnston 2007). Yukarıdaki nedenlerin önem sırasına göre sıralanışını iktisat ders kitaplarındaki anlatımla da dile getirilebilir. Fiyatları yükselten en önemli neden talebin arzdan çok daha güçlü artmasıydı denebilir.

Şimdi finansal krizle birlikte talep de azalma, buna karşılık daha öncesine göre olumlu hava koşulları nedeniyle arzda artış gözlemlendi. Her iki gelişme de fiyatları düşüş yönünde etkiledi.

GIDA TALEBİ

Tarım ürünlerine olan talebi artıran en önemli gelişmeler “gelir artışı”, tarım ürünlerinin “yakıt üretiminde” kullanılmaya başlanması ve nüfus artışıydı. Çin ve Hindistan'ın bulunduğu bölge ekonomileri 2005-2007 arasında reel olarak ortalama

yılda yüzde dokuzun üzerinde büyüdüler. Gelir artışından anlaşılması gereken yüksek oranda ve sürekli gelişme gösteren ülkelerde, özellikle Çin ve Hindistan’da et ve süt ürünlerine talebin artmasıydı. Değişim hem gelirin artması hem paralelindeki kentleşme sürecinin doğurduğu sonuçtur. Başka değişle eskiden ağırlıkla tahılla beslenen (kırsal) nüfus, (kente yerleşip geliri arttıkça) hayvansal protein, meyve, sebze ve balık tüketimini artırmıştır.

Tahılların yem olarak hayvansal ürüne dönüştürülmesi oldukça kayıplı bir süreçtir. Hayvanlar yedikleri tahılın önemli bir kısmını kendi yaşamları için gerekli ısıya dönüştürürler. Economist dergisinde “Ucuz Gıdaya Son” başlığıyla çıkan makalede, bir kilogram kırmızı et üretmek için 8 kg tahıla gereksinim duyulduğu belirtiliyor (Economist 2007). Böylelikle daha evvelce doğrudan tahıl tüketimi ile sağlanan aynı kaloriyi alabilmek için çok daha fazla tahıl yem olarak tüketilmek durumunda kalınır. Sonuçta tüketilen toplam kalori yükselmese bile yem talebi dolayısıyla tahıl talebi artar, kaldı ki artan gelirle birlikte tüketilen (işlenmiş) gıda (kalori) da artmaktadır.

Çin’de 1990-2006 yılları arasında kentlerde süt tüketiminin 1990’da kişi başına beş litreden 2006’da 18 litreye yükselmesi çarpıcı bir gelişmedir. Ancak değişim Çin’le sınırlı değil. Süt tüketimi Hindistan’da 1990-2005 yılları arasında yüzde yirmi Nijerya’da yüzde otuz artmış. Aynı zaman aralığında Brezilya’da kırmızı et tüketimi yüzde yetmiş yükselmiş (J.vBraun 2008).

Bu tür bir tüketim eğilimi kısa süre içinde geriye dönmez. Ancak finansal kriz, istihdamda azalma, gelir düşüşü ile gıda tüketimindeki değişimi ve artışı bir süre frenleyebilir.

BIYOYAKIT

Biyoyakıtların gıda fiyat artışları konusundaki etkisi tartışmalı bir konu. Yeni biyoyakıtlar (ethanol ve biyodizel) eğer gıda üretiminden bağımsız, mevcut tarımsal (yemek+yem+yün) üretime ek bir üretim olabilse, yaratılacak ek tarımsal gelir pek çok sorunun çözümüne katkıda bulunabilirdi. Durum şimdilik böyle değil, biyoyakıt üretimi gıda üretimiyle rekabet ediyor. Sorun ne kadar mısırın ethanol üretiminde kullanıldığında değil, ne kadar toprağın hammadde üretmek için (alanın) gıda üretiminden çekildiğinde yatıyor.

Doğru teknolojiyle üretilecek biyoyakıt bir yandan da daha temiz bir enerji üreterek fosil yakıt tüketiminin iklim değişikliği konusundaki olumsuz etkisini sınırlayabilir

hem de enerji (petrol) fiyatındaki aşırı artışı sınırlamaya yönelik bir önlem olabilirdi. Yeni (ikinci) nesil teknolojiyle bitkisel artıklardan yakıt elde etme çabaları henüz ilerlemektedir. Ethanol üretiminde en başarılı ülke Brezilya’da yapılan gözlemler şeker kamışından elde edilen ethanolün oldukça işgücü yoğun bir aktivite, önemli bir istihdam (gelir) kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan Brezilyanın ethanol üretim maliyeti Avustralya’nın yarısı, Almanya’nın üçte biri kadardır.

Özellikle ethanolde elde edilen enerji üretim ve tüketim dengesi yakın zamana kadar negatifti. Bir birim ethanol elde etmek için kullanılan enerji, bir birim ethanolün sağladığından daha yüksekti. ABD son gelişmelerle (mısır verim artışıyla) bu dengeyi yeni sağlamış olduğunu ileri sürüyor. Ancak ethanol üretimi hem yüksek korumalardan hem de fiyat desteklerinden yararlanıyor (J.V. Braun & R.K.Pachauri 2008). Yakıt (biyoethanol) üretimi piyasa fiyatlarından henüz sürdürülebilir (karlı) değildir. Sürdürülmesi yeni ABD başkanının sübvansiyon (destek) politikalarına hangi şiddette devam edeceğine bağlı. Finansal krize paralel hem petrol hem mısır fiyatlarının düşmüş olması bu tür desteğin bir süre düşük kalmasını sağlayabilir.

2008 sonbaharından bu yana krizin talep daraltıcı etkisini Çin de Hindistan da hissediyor. Dış satım daralmasıyla bunun istihdamda azalmaya, gelir düşüşüne neden olduğu izlenebiliyor. Bu ülkelerin gıda talebinde mutlak bir gerileme yok. Ancak talebin giderek artacağı beklentisinin finansal krizle frenlediği söylenebilir. Tarımsal ürünlerin biyoyakıt olarak kullanılmasına en büyük fren ise petrol fiyatlarındaki ani düşüşten gelebilir. Petrol fiyatlarındaki düşüşle, gıda ürünleri fiyatları düşüşü arasında hem paralellik hem etkileşim var. Tahıldan biyoyakıt üretimi zaten fiyatını kurtarmıyordu. Bir tek Brezilya’da şeker pancarından elde edilen ethanolün maliyetini karşılayabildiği hesaplanmıştı. Bu durumda biyoyakıt talebi AB ve ABD hükümetlerinin sübvansiyonlarını sürdürüp sürdürmeyeceklerine ve desteklerinin derecesine bağlı kalacak. Bunlar da yeni başkan Obama’nın görevi devralmasından bir süre sonra belirginleşebilir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Türkiye’de tarım ürünlerindeki fiyat yükselişi de düşüşü de burada sunulan neden sıralamasıyla tutarlı ya da paralel biçimde algılanmadı. Yukarıdaki sıralamada iklim değişikliğinin beşinci sırada yer alması, fiyat artışlarının kısa ve orta dönemde ele alınmasından, konunun fiyatlara odaklanmasından kaynaklanıyor. Eğer “tarım için uzun dönemde en önemli sorun hangisi?” diye sorulsaydı, birinci sırayı kuşkusuz iklim değişikliği alırdı. İklim değişikliğinin yağışları artırabileceği, bol karbonun bazı bitkilerin

gelişmesini olumlu (carbon fertilization) etkileyeceği gibi iyimser beklentiler son model çalışmalarınca doğrulanmıyor. Tersine küresel düzeyde tarımsal yurt içi hasılının 2020’de yüzde onaltı düşebileceği bildiriliyor (Cline 2007). Yanlış anlamayı önlemek için vurgulanması gereken bir konu daha var. İklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin yavaş gelişeceği, uzun dönemde tamamlanacağı tahmin ediliyor. Ancak bu ileride gerçekleşebilecek olumsuzlukları önleyebilmek, azaltmak için hemen şimdi, gecikmeden birşeyler yapılması gerekiyor. İklim değişikliği yalnız tarım için değil bütün sektörleri ilgilendiren kendi başına çok önemli ve fiyat artışından daha kapsamlı bir konu.

Öte yandan küresel ısınmanın enerji tüketimi ve bu açıdan petrolle bağlantılı olduğu açık. Ancak bağlantıyı şöyle okumakta da yarar var. Tarımı küresel ısınmadan pasif bir biçimde etkilenir göstermek yanıltıcı ve eksik. Tarımın kendisi de küresel ısınmaya, enerji kullanımı ve hayvancılıkla olumsuz katkıda bulunuyor ayrıca kimyasallarla çevre sorunları yaratabiliyor. Öte yandan sorunları giderebilecek, yapabilecekleri var. Yeni politika tasarımı için soruyu “Tarımı mevcut durumuyla nasıl kurtarabiliriz?” değil, “Tarımı yeniden nasıl biçimlendirebilirsek kurtarabiliriz?” diye sormak daha doğru. Bunun için yapılan en yaygın yanlışlıktan kurtulmak gerekiyor. Bilinen “kuraklıkla”, “iklim değişikliği” birbirine karıştırılmamalı. İklim değişikliğine karşı politikaları en azından “önlem” ve yeni koşullara “uyum” olarak ele alınmalı.

Kuraklık, sıcak ve seller fiyat gelişmelerini “şok” biçiminde etkiliyor. Başka bir deyişle fiyatlara istikrarsızlık getiriyor. Finansal kriz de aynı istikrarsızlığı artırdı. Düzensizlik üretici gelirlerine de yansıyor. Öte yandan finansal krizin hava koşullarını etkilemesi beklenmez. Buna karşılık hava koşulları finansal krizi algılamamızı etkileyebilir. İyi hava koşulları olumsuzlukları yumuşatabilir ya da yeni bir kuraklık finansal krizin olumsuz etkilerini abartabilir. Öte yandan bereketli bir hasat, örneğin ihracat ve stok dengesi iyi kurulamazsa fiyatları düşürür.

GİRDİ MALİYETLERİ

Enerji (petrol) fiyatlarındaki artış yalnız tarım ürünleri fiyatlarını artırmakla kalmıyor. Etkiler birbirine dolanarak tarımsal üretim girdi maliyetleri özellikle yakıt, gübre ve taşıma maliyetlerini (navlun) de artırıyor. Bazı gübrelerin fiyatı 2008’in ilk aylarında 2007 yılına göre yüzde yüzaltmış artmıştı. Navlun ücretleri de 2006-2007 döneminde iki misline tırmanmıştı. (FAO 2008). Örneğin pahalı gübrenin daha az kullanılması da verim düşüklüğü, arz kısılması ve fiyat artışı yönünde etki yapıyor. Öte yandan artan

doğal gaz ve petrol (enerji) fiyatları gübrenin üretim maliyetleri ve taşınmasını da pahalılaştırıyor. Maliyetlerin artması arzı kısıtlayan (azaltan) ek bir etki. Ancak bunun da nihai tarım ürünleri fiyatları üzerindeki etkisi fiyatları artırma yönünde. Diğer yandan aynı gelişme ürün fiyat artışlarının hepsinin üreticiye kazanç olarak kaydedilemeyeceğini çünkü aynı sürecin maliyetleri de artırdığını gösteriyor. Ancak yukarıda verilen önem sırası dikkate alınacak olursa nihai ürün fiyatlarının maliyetlerden daha güçlü artacağı beklenebilirdi.

Girdi maliyetleri Türkiye'deki tartışmalarda en öne çıkan konulardan biriydi, böyle devam edeceğe de benziyor. Gerçekten de maliyetleri aşağı çekebilmek çok önemli bir tarım politikası konusu. Kış ekimi finansal krizin etkisi henüz tamamlanmadan gerçekleştiğinden, yeterince gübre kullanılmadı. Ancak üretim henüz gerçekleşmedi, hasata kadar kalan süre üretim miktarı açısından belirsizlikler içeriyor. Diğer yandan Türkiye'de uygulanan vergi politikası nedeniyle petrol fiyatlarındaki düşüş de tarıma henüz olumlu biçimde yansımış değil.

ÜRETİM VE VERİMLİLİK

Tarımsal ürün arzındaki yavaş gelişme ya da fiyat yükselmelerine düşük üretim duyarlılığı uzun dönemli bir eğilim olarak gösteriliyor. IFPRI fiyatların yüzde on artması durumunda arzın (üretim) yüzde bir-iki dolaylarında artış göstereceğini ileri sürüyordu. 1970-1990 arasında (küresel) üretim artışı ortalama yüzde 2.2 olmuştu ancak 1990'dan sonra yüzde 1.3'e düştü. Verimlilik de 1970-1990 arasında yüzde ikiydi 1990-2007 arasında yüzde 1.1'e düştü. Önümüzdeki on yıl içinde yüzde birin altına düşeceği tahmin ediliyor (Trostle 2008). Türkiye'de de durum pek farklı değil. (Tablo1).

Türkiye'de dönemler itibarıyla yıllık ortalama büyümenin üstünde ve altında seyrederek istikrarsız büyüme eğilimi gösteren tarımsal katma değer, uzun dönemde yılda ortalama %1.3 (dünya ortalaması) civarında büyümeye kilitlenmiş, tıkanmış görünmektedir.

Dünyada üretim ve üretkenlikteki tıkanıklığın hem de Türkiye'deki bir nedeni kamunun araştırma ve geliştirme etkinliklerinin azalmasında aranabilir. Tarım arazilerinin giderek tarım dışı amaçla kullanımının artması, taban suyunun çekilmesiyle giderek daha derinden, daha pahalıya çıkarılması verimliliği yavaş yavaş azaltmaktadır. Bu nedenler oldukça yavaş gelişme eğilimi göstermektedirler bu yüzden son fiyat değişimi-

liklerini açıklamak açısından çok önemli bir rol oynamış olamazlar. Ancak üretimin olumlu koşullarda da neden hemen çok çabuk yükselmeyeceğini kısmen açıklayabilirler.

Tablo 1 : Tarımsal Katma Değer 1968-2007.

Dönem/Yıl	GSYİH Serisi	
	1987 bazlı	1998 bazlı
Tarımsal Üretimde Yıllık Ortalama Büyüme %		
1968-2006	1.31	
1968-1979	1.37	
1979-1989	0.57	
1989-1999	1.61	
1998-2006	0.88	1.23
1998-2007		0.24
2002-2006	2.00	2.04
2002-2007		0.10

Kaynak: H.Akder, E.Çakmak (2008) Türkiye’de Tarım ve Gıda: Gelişmeler, Politikalar ve Öneriler, Tüsiad Yayın No:T/2008-05/459, s.26s.

Diğer yandan, genetiğine müdahale edilmiş tohum kullanımı konusunda daha önce kararsız kalmış pek çok ülke krizden ötürü bu tür tohumları kullanmaya başlayabilir. Türkiye’nin de bu konuyu kapsamlı bir tartışmayla sonuçlandırması gerekir. Şimdiye kadar konu açısından taraflar oluştu ancak karar hangi yöne doğru olursa olsun doyurucu, ikna edici bir tartışma ortamı oluşturulamadı. Türkiye’nin tarımda kemikleşmiş yapısal sorunlarının üzerine giderek, araştırma geliştirmeğe önem vererek verimlilik artırma ve bu yoldan maliyetleri aşağı çekebilme şansı var. Ancak bu yönde atılmış ciddi bir adım yok. GAP projesinin canlandırılması sulama açısından bir atılım olarak düşünülebilir. Ancak projenin bu boyutunun ne zaman gerçekleşip olgunluğa ulaşacağı henüz belirsiz.

ÜRETTİĞİNDEN FAZLASINI TÜKETMEK

Stoklar azalmışken gelişen beklenmedik olaylar, şoklar fiyatların daha hızlı yükselmesine neden oluyor. Stokların birkaç yıl üstüste azalması başka türlü de ifade edilebilir. Sürekli azalma “ürettiğinden daha fazlasını tüketmek” anlamına geliyor. Tahıllarda stok gerilemesi 2000 yılından bu yana sürekli yaşanıyor. 2006 da ölçülen 1980’lerden bu yana inilen en düşük stok düzeyi idi. Önemli nedenler arasında Dünya Ticaret Örgütü’nün tarım anlaşması ve buna bağlı gelişmeler: stok tutma maliyetinin yükselmesi buna karşılık daha ucuz risk yönetimi araçlarının gelişmesi, ulaşım ve haberleşmedeki teknolojik ilerleme sayılabilir. Tahıl stokları 1995’ten bu yana yılda ortalama yüzde 3,4 oranında azalıyor. Stokların azalması bir yandan da spekülasyon işlemlere uygun bir ortam hazırlamaktadır (FAO 2008). Ancak 2008 hasadı bol olduğundan stok sorunu üzerindeki baskı azalmıştır. ABD dolarındaki düşüş de fiyat artırıyordu. Doların değer kazanması ters yönde etki yapacaktır.

Fiyat artışlarında ticaret politikaları da çok önemli rol oynamıştı. Arjantin, Kamboçya, Çin, Mısır, Etopya, Hindistan, Malezya, Kazakistan, Pakistan, Rusya, Vietnam, Zambia, Sırbistan çeşitli, tarım ve gıda ürünlerinin ihracatını kısıtlayan, miktar kotası, ihracat vergisi, ihracat yasağı gibi önlemler aldılar. Bu önlemler kendi ülkelerinde fiyat düşüşü, üreticinin yükselen fiyatlardan yararlanamaması buna karşılık ithalat yapamayan ülkelerde fiyat sıçramalarıyla sonuçlandı. İhracat yasağı sorunları krize dönüştürmede en önemli rolü üstlendi. Türkiye’de de en şiddetli hissedilen pirinç fiyat artışı Mısır’ın bu ürüne ihracat yasağı konmasından sonra yaşandı. Bu yıl (2009) aynı politikaların sürdürülüp sürdürülmeyeceği belirsiz. Hasat iyi olursa böyle politikalara gerek kalmayabilir.

NÜFUS ARTIŞI

Gelişmekte olan ülkelerdeki nüfus artışı elbette gıda talebini artıran en önemli etmenler arasındadır. Ancak son gelişmelerde nüfus artışından daha etkili olan demografik değişim, kırsal nüfusunun süratle kentli nüfusa dönüşmesidir. Dönüşüm beslenme alışkanlıklarını değiştirmekte, daha üst düzeyde işlenmiş tarım ürünlerine olan talebi artırmaktadır. İşlenmiş gıda aynı hayvansal üretim konusunda işaret edildiği gibi kalori açısından kayıplı bir süreçtir. Başka deyişle hala aynı kaloriyi tüketebilmek için daha fazla birincil tarım üretimine, artı enerjiye gereksinim duyulacaktır.

Köy nüfusunun azalması Türkiye’de de 1950’lerden bu yana yaşanan bir süreç. Artık nüfusun daha büyük kısmı kentlerde yaşıyor. Araştırmalarla yeterince ortaya konulmamış olmasına rağmen bunun tüketim alışkanlıklarını bu arada gıda tüketim alışkanlıklarını da değiştirdiği biliniyor. Türkiye’de yıllık nüfus artış hızı 1970-75 döneminde % 2.5. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilen nüfus dikkate alındığında 1968-2007 yılları arasında nüfusun yıllık ortalama büyüme oranı %1.97’dir (TÜİK, 2008). Son kırk yılda tarımsal üretimin yıllık ortalama büyüme hızı dönem boyunca nüfus artış hızının altında kalmıştır. Nüfus artışı bu açıdan özellikle ihracatla rekabet etmektedir. Türkiye’nin tarımda net ihracatçı konumundaki zayıflamanın en önemli nedenlerden birisi, azalmasına rağmen hala yüksek seyreden nüfus artışıdır.

Finansal kriz işsizliğe neden olduğundan kentlere değil, kıra, geriye göçü özendirilmektedir. Ancak bu tür etki kriz süresince olmaktadır. Kalıcı bir etki yapmamaktadır.

TAHMİNLER

OECD ve FAO, “Tarımda Görünüm” adlı ortak raporlarının dördüncüsünü 2008 yılında yayınladı. İleri doğru on yıllık bir perspektif tahmin edilmiş. (OECD/FAO, 2008). Raporla 2008-2017 yılları arasında tahıl, yağlı tohumlar, şeker, et, süt ve süt mamüllerini içeren tarımsal piyasaların değerlendirmesi ve olası gelişmeler yer almaktadır. 2017 yılına kadar uzanan “projeksiyonlar” dünya, bölge ve önemli ülkeler düzeyinde üretim, tüketim, stok, dış ticaret ve fiyatları içermektedir. Ürünler daha çok OECD (gelişmiş ülkeleri) ilgilendiren ürünlerdir. Projeksiyonlarda makroekonomik gelişmeler, tarım ve dış ticaret politikaları, teknolojik ilerleme ve tüketici tercihleri ile ilgili varsayımlar önemli rol oynamaktadır ve bunlar süratle değişmektedir. Projeksiyonlar olumsuz iklim koşullarındaki dalgalanmanın bitkisel ve hayvansal üretime etkilerini içermiyor, ayrıca petrol fiyatlarının en son ulaştığı düzey bununla ilgili varsayımlar da aradan geçen çok kısa süreye rağmen aşıldı, yeni gelişmelerle de süratle düştü. Bu yüzden tahminlerin sürekli izlenmesi ve olası sapmaların ve etkilerinin okuyucu tarafından ayrıca değerlendirilmesi (düzeltmesi) gerekmektedir.

Finansal krizin etkilerinin azalmaya başlamasıyla birlikte yukarıda tartışılan fiyat artırıcı etkiler yeniden canlanacaktır. Bunu engelleyecek bir durum yok. 2009 yılından sonra, daha önce öngörüldüğü gibi tarım ürünü fiyatlarının eskiden alışılmış fiyat düzeyinin üzerine çıkacağı ve tahminlerde öngörüldüğü biçimde seyredeceğini beklemek oldukça gerçekçi. Gözlemlenen fiyat düşüleri kalıcı olmayacaktır. Yukarıdaki tablonun ikinci sütunu 2002-2006 yıllarının ortalamasını vermektedir, böylelikle eski düşük fiyat

düzeyini yansıtmaktadır. 2007, 2008 yılları fiyatların nerelere yükseldiğini göstermektedir. Daha sonraki yıllar da fiyatların hangi düzeyde stabilize olacağına işaret etmektedir. Ancak bu istikrarın yanıltıcı olduğu bir daha vurgulanmalı, gelişmelerin dalgalı bir seyir izlemesi daha büyük bir olasılık. Tahminler her yıl yenilenerek verilecek. Petrol fiyatları durulmadan tahminlerdeki belirsizliklerin yüksek düzeyde kalacağını da yeniden vurgulamakta yarar var.

Tablo 2 : Dünya Fiyat Tahminleri (ABD \$)

	2002 2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Buğday	168	319	267	234	226	230	231	231	230	231	232	231
Pirinç	262	361	391	368	331	327	337	340	336	334	333	335
B.Yağ	588	1015	987	1018	1026	1031	1044	1048	1051	1056	1061	1055
Şeker	291	289	268	281	318	352	375	371	385	385	383	379
Krm.Et	257	276	275	279	281	283	286	289	295	300	303	306
Kntl.Et	102	112	116	119	121	118	116	120	121	123	124	125
Koyun	379	319	313	345	366	380	386	392	399	405	420	435
Süt To.	192	417	366	334	311	304	303	305	307	308	310	311

Kaynak: OECD-FAO Agricultural Outlook 2008 (B.Yağ=Bitkisel Yağlar; Şeker= Rafine Edilmiş Şeker; Krm.Et=Kırmızı et; Kntl.Et= Kanatlı Eti, Koyun Yeni Zellanda fiyatı, Süt To.= Tam Süt Tozu)

KİM NASIL ETKİLENİYOR?

Fiyat artışları gıda net ithalatçısı yoksul ülkeleri ve her ülkedeki yoksulları en olumsuz biçimde etkiliyor, etkileyecek. Fiyatlar kriz sonucu düşerken de, krizin en önemli etkisi işsizlik yoksulluğu artırarak aynı sorunu farklı bir yönden yine olumsuz etkiliyor. Sorun genellikle gıda üretimi eksikliğinden değil, yeterli geliri olmayanların, pahalılık ya da işsizlik sonucu daha az ve daha kalitesiz gıda tüketmeye yönelmesinden kaynaklanacak. Ancak ülkeler uyguladıkları tarım politikalarıyla, hatta hem gıda hem de enerji konusunda uyguladıkları politikalarla aynı gelişmeden farklı biçimlerde etkileniyorlar. Ülkelerin gelir düzeyi de önemli bir rol oynuyor. Yüksek gelirli ülkelerde gıda toplam bütçenin küçük bir oranı olduğu için, fiyat yükselişleri daha kolay piyasaya

yansıtılabiliyor. Diğer yandan düşük gelirli ülkelerde, gıda harcamalarının hanehalkı bütçesi içindeki payı yüksek olduğundan gelişmelerin tüketiciler üzerindeki etkisinin daha olumsuz oluyor. Bu kaygıyla net ihracatçı ülkeler ihracat yasaklarıyla fiyatları düşük tutmaya, net ithalatçılar ise gümrükleri en aza indirerek fiyatları düşük tutmaya çalışıyorlar. Örneğin Türkiye kriz öncesi buğday gümrüklerini %135'e çıkarmışken, krizle birlikte buğday gümrüklerini sıfırlamıştı. Fiyat düşüşleriyle birlikte gümrüklerin artması beklenebilir.

Bu gelişmeler, “Yüksek fiyatlar Doha müzakerelerini nasıl etkiler?” sorusunu soruyor. Aslında Doha'nın sonuçlanmaması bölgesel ya da ikili anlaşmaları özendiriyor. Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) rapor edilen bu türden anlaşmaların sayısının 2000 yılında 86'dan 2007'de 159'a çıktığı bildiriliyor. Bu tür anlaşmaların büyük ülkelere avantaj sağladığı düşünülüyor. Doha ise gelişmekte olan ülkelere daha yüksek pazarlık gücü sağlayabilir. Müzakereler en fazla gümrük indirimlerinin yarattığı kaygılara takılmıştı. Ancak yükselen fiyatlar ülkeler arasındaki fiyat farklarını kapattığı için gümrük indirimlerinden artık pek korkulacak bir şey kalmadı derken aynı kaygılar canlanıyor. Gerçekten de Türkiye Doha müzakereleri sonucu karşılaşabileceği gümrük indirimlerini bir tehdit olarak görüyordu. Fiyat artışlarıyla korkacak bir konu kalmamıştı. Fiyat düşüşlerinin sürmesiyle her şey yeniden tersine dönebilir.

Ancak Doha'nın sonuçlanması için ideal ortam yüksek fiyat ya da krizle birlikte düşük fiyatlar mı? En önemli beklenti ABD ve AB gibi ülkelerin tarıma verdikleri sübvansiyonları azaltmaları, korumalarını düşürmeleri bu durumun dış ticaret açısından gelişmekte olan ülkelere fırsat sağlamasıydı. ABD ethanol, AB biyodizel üretimlerini artırarak, Doha ile vazgeçmek durumunda kalacakları tarım desteklerini yakıt üretimine aktarmış oldular. Böylelikle üreticilerine eskiden bütçeden verdikleri sübvansiyonların üzerine, doğrudukları fiyat artışıyla tüketici üzerinden gelir de sağlamış oldular. Bu yeni durumda daha fazla liberalleşmenin gelişmekte olan ülkelere eskisinden büyük bir avantaj sağlayacağını ileri sürmek oldukça güç. Tutarlılık açısından (yeni) Doha kurallarının biyoyakıt üretimi içine de geçerli olması talep edilebilir. Ancak gelişmeler bu yönde değil. Her ülke karşılaştığı sorunu kendi bildiği gibi, kısa dönemde çözmeği, daha ortak kurullarla orta ve uzun dönemde çözmeğe tercih ediyor. ABD göz göregöre, neredeyse kuraldışı uygulamalarla şeker üretimini koruma-destekleme yönünde karar aldı. Fransa gıda krizini öne sürerek Ortak Tarım Politikasının sübvansiyonlarını artırabilmek için bastırıyor. Gıda krizi nedeniyle Haziran 2008'deki Roma Konferansın sonuçsuz kalması, Doha'nın sonuçlanması konusundaki beklentileri zayıflatıyor.

KAYNAKLAR

H. Akder, E. Çakmak (2005) DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı, TÜSİAD Yayın No:T/2005-06/397, İstanbul.

J.v.Braun (2007) "The World Food Situation: New Driving Forces and Required Actions" Food Policy Report (www.ifpri.org).

J.V.Braun & R.K.Pachauri (2006) "The Promises and Challenges of Biofuels for the Poor in Developing Countries", (www.ifpri.org).

W.R.Cline (2007) "Global Warming and Agriculture", **Finance and Development**, Vol 44, No. 4, The International Monetary Fund, Washington, DC.

Economist (2007) "End of Cheap Food", December 6th 2007, (www.economist.com/research/articlesBySubject).

FAO (2008) "Soaring Food Prices: Facts Perspectives, Impacts and Actions Required", High-Level Conference on World Food Security: The Challenges of Climate Change and Bioenergy,3-5 June, Rome (www.fao.org).

S. Johnston (2007) "The (Food) Price of Success", **Finance and Development**, Vol 44, No. 4, The International Monetary Fund, Washington, DC.

D. Mitchell (2008) "A Note on Rising Food Prices" (Yükselen Gıda Fiyatları üzerine bir Not), Dünya Bankası, Washington, DC.

OECD-FAO (2008) Agricultural Outlook 2008-2017: Highlights, OECD/FAO.

M.W. Rosegrant (2008) "Biofuels and Grain Prices: Impacts and Policy Responses, IFPRI (www.ifpri.org).

R. Trostle (2008) "Global Agricultural Supply and Demand: Factors Contributing to the recent Increase in Food Commodity Prices", (www.ers.usda.gov).

TÜİK (2008) Ulusal Hesaplar, Cari ve Sabit Fiyatlarla Gayri Safi Milli-Yurtiçi Hasıla (1987 ve 1998 Bazlı (www.tuik.gov.tr))

W.E. Tyne & F.Taheripor (2008) Policy Options for Integrated Energy and Agricultural Markets, Paper presented at the transition to a Bio-Economy: Integration of Agricultural and Energy Systems Conference on February 12-13, 2008 at the Westin Atlanta Airport planned by Farm Foundation.